

Verslag presentatie Cultuurhistorische verkenning Marineterrein

- Datum: Woensdag 31 januari 2018
- Tijd: 19.00 - 21.00 uur, inloop 18.30 uur
- Locatie: Commandantswoning (gebouw 001), Marineterrein Amsterdam
- Voor: Professionals, buurtbewoners en geïnteresseerden
- Speciale gasten: Hester Aardse (gebiedsadviseur Monumenten en Archeologie, gemeente, Amsterdam), en Veronika Meijer (stedenbouwkundige, Ruimte en Duurzaamheid, gemeente Amsterdam).

Welkom – directeur Bureau Marineterrein, Liesbeth Jansen

Marineterrein Amsterdam wordt een toekomstbestendig stadsdeel dat zich goed kan aanpassen aan de veranderingen die zich in steeds hoger tempo zullen voordoen. De ambitie van Marineterrein Amsterdam is om oplossingen het bedenken, testen en toepassen voor actuele vraagstukken en internationale uitdagingen. De plannen voor de toekomst van het Marineterrein worden nu gemaakt. Wat hierin meegenomen gaat worden, is nog onduidelijk. Dit jaar verlaat de Koninklijke Marine het terrein waarna een groot gebied voor het eerst als openbaar onderdeel van de binnenstad ontwikkeld zal worden. In het kader daarvan zijn de cultuurhistorische waarden van het terrein onderzocht. Dit onderzoek kan ook bijdragen aan het advies voor de toekomstige ontwikkeling ervan. Wat is van belang? Het is goed om te weten wat daarbij de waarde is van de gebouwen.

Inleiding – Jaap Jan Berg, gespreksleider

Het Marineterrein is lange tijd afgesloten geweest van de buitenwereld. Op dit moment zitten er veel innovatieve bedrijven. Het gebied transformeert naar een stadskwartier waar open innovatie mogelijk is, met ruimte voor flexibele werkplekken en bijzondere woonvormen. Daarnaast is het een plek met geschiedenis. Wie onder de historische poort doorloopt, stuit ook op een hele serie gebouwen uit de jaren 60 van de vorige eeuw.

Hester Aardse heeft onderzoek gedaan naar de cultuurhistorische sporen van dit gebied en is uitgenodigd om een presentatie te geven over die bebouwing uit de jaren 60. Het is een wonderlijk etablissement.

Het Marine Etablissement, een modern complex uit de jaren 60

Presentatie Hester Aardse

[Download de cultuurhistorische verkenning van het Marineterrein via deze link](#)

Voorgeschiedenis

Vanaf 1649 ontstaat 's Lands Dok en Werf voor het bouwen van oorlogsschepen voor de Admiraliteit. Dit gebied bij Kattenburg wordt in de 18de eeuw steeds verder uitgebouwd tot Rijkswerf, een goed geoutilleerde werf, die steeds meer bij de stad betrokken wordt.

Bouw IJtunnel

In 1915 wordt de werf gesloten en blijft het Marine Etablissement over zonder scheepswerf. In de jaren 50 van de vorige eeuw is het terrein vervallen en begint op initiatief van de gemeente Amsterdam de planvorming voor de IJtunnel. Het tracé daarvan loopt dwars door het gebied dat eeuwenlang had gefungeerd als dok- en scheepsbouwlocatie voor de Admiraliteit en het Rijk. In de jaren 60, van 1961-1968, wordt de IJtunnel gebouwd en wordt een splinternieuw Marine Etablissement aan het Oosterdok gerealiseerd, dat bestemd is als opleidingscentrum en Rijksmarine. De aanleiding voor de nieuwbouw was de aanleg van de IJ-tunnel.

Ontwerp en uitvoering

Eerst is nog onderzocht of het Marine Etablissement naar het Zeeburgereiland verplaatst kan worden. Hiervoor zijn nog schetsen gemaakt door ingenieursbureau J. van Hasselt & De Koning. Uiteindelijk krijgt het Rotterdamse architecten- en ingenieursbureau van architect De Weger in 1961 de opdracht voor het ontwerp en de uitvoering van de nieuwe terreinopzet, inrichting en gebouwen. Vanwege de strakke tijdsplanning door de aanleg van de IJtunnel kreeg de ontwerper toestemming om af te wijken van de normale procedures en mocht hij gebruikmaken van de – toen vooruitstrevende – prefabbouwmethodes en standaardisatie.

Campusachtige opzet

In eerste instantie was het ontwerp rommelige van opzet. Jacoba Mulder, hoofd van de stedenbouwkundige dienst Stadsontwikkeling, stedenbouwkundige van de gemeente Amsterdam stak daar een stokje voor. Ze heeft zich er hard voor gemaakt dat het terrein er georganiseerd uitzag en aantrekkelijk aanvoelde voor de omgeving. Niet alleen voor de treinpassagiers, maar ook voor de buurt. De nieuwe gebouwen staan daardoor meer met het gezicht naar de stad. En het Rijk schreef voor dat de Voorwerf groen ingericht werd. Het Marineterrein kreeg zo een campusachtige opzet met een heldere, groene inrichting. Bomen markeerden - en markeren nog steeds - de routes. De Voorwerf kreeg een parkinrichting en veel buitenruimte bleef open, vooral om te sporten.

Openheid in beslotenheid

In het ontwerp uit de jaren 60 van de vorige eeuw was aanvankelijk veel ruimte op het terrein tussen de gebouwen, met overal doorkijkjes, leegtes en zichtlijnen naar het water. Het ruimtelijke effect werd versterkt doordat een kant van het terrein door de muur was - en is - afgesloten. Het vormt een groot contrast met de omringende stad. Het vormt een eigen wereld en het is ook alsof je in een andere wereld stapt. Later zijn er gebouwen geplaatst of delen aangebouwd, waardoor de zichtlijnen zijn doorkruist.

Toonaangevend ensemble in groene ruimte

Op en rond de Voorwerf vormen de gebouwen een toonaangevend ensemble. De open en groene ruimte heeft een verbindende functie, met een doorlopende kade. Het terrein is hier minimalistisch en pragmatisch van opzet. Er is een functionele en visuele relatie met het water.

Historische bebouwing

Het kenmerkende, langgerekte Poortgebouw langs de Kattenburgerstraat vormt een scheidslijn tussen de ene en de andere wereld. Dit is het enige rijksmonument op het terrein en dateert uit 1655. Gebouw 024 op de kop van het Marineterrein is rond 1860 gebouwd als timmerwerkplaats en valt onder beschermd stadsgezicht. Dat geldt ook voor het gebouwtje van het Zeekadettenkorps (gebouw 031), dat dateert uit het begin van de 20e eeuw.

Moderne bebouwing: prefab en standaardisatie

Prefab bouw en standaardisatie is in de jaren 60 van de vorige eeuw richtinggevend geweest. Het bleek een supersnelle manier van bouwen. De Marine hanteert vaste maten. Voor de beplating van de gevel zijn grindbetonplaten gebruikt. Stalen kozijnen. Accenten zijn gelegd met de trappenhuizen. Het Provoosthuis, Marcandi, Commandementsgebouw, Verbindingschool, VBS-kazerne; al deze gebouwen zijn zo vormgegeven.

De Commandantwoning uit 1966 vormt de uitzondering op deze bouwstijl. Dit was de dienstwoning van de commandant met op de verdieping de privévertrekken en de benedenverdieping als representatieve ruimte. Onder het gebouw zit een bunker. De luifel en tuin zijn gelijktijdig ontworpen.

Ook voor het Officiersgebouw (1966) en Onderofficiersgebouw (1966 - 1968) is meer uitgepakt. Dit laatste gebouw is in 2011 nog volledig gerenoveerd. Gebouw 027W, het gebouw 'op pootjes' van de Sociaal Medische Dienst is gebouwd tussen 1966 en 1968 en is in 2016 nog volledig gerenoveerd..

Het congrescentrum, waar ook de bedrijfskantine werd geplaatst, is in fases ontworpen door Otto Sluizer. In het gebouw zit een bakstenen kunstwerk van Jo Klingers. Het gehele complex verrees tussen 1966 en 1968.

Verder zijn de legerings- en lesgebouwen in de jaren 80 toegevoegd. Later is het Portiersgebouw en wachthuisje met poort (bouwjaar nog onbekend), het Marechauseegebouw (2005) en het depot van Het Scheepvaartmuseum (2002) van Liesbeth van der Pol toegevoegd. Dit moest een gebouw zijn dat niet gelijk zijn geheimen prijsgeeft.

Vragenronde

Schepen

V: Waar lagen de opleidingsschepen in de jaren 60?

A: In de Insteekhaven of aan de Dijkgracht. In de binnenhaven/havenkom van het Marineterrein hebben twee schepen gelegen. De Gelderland en De Buffel. Deze laatste ligt nu in Hellevoetsluis. De Pollux lag voor het Scheepvaarthuis.

Immaterieel erfgoed

V: Zijn er ook andere vormen van erfgoed dan gebouwen mogelijk? Zou de manier van nadenken over het terrein als cultureel erfgoed bestempeld kunnen worden? De minimalistische manier van bouwen en het open houden van ruimtes zou als erfgoed bestempeld kunnen worden.

A: Het is een leuk gedachte-experiment. Het onderzoek is een cultuurhistorische verkenning van de gebouwen.

Het onderzoek is vooral gericht op waarom het hier is zoals het is. De monumentale waarde wordt niet alleen door de architectuur van een gebouw bepaald, maar ook door de stedenbouwkundige waarde, het ensemble ofwel de combinatie van de gebouwen en de historische gelaagdheid. In de waarderingskaart is hier een voorschot op genomen. De campusachtige opzet is interessant om te behouden. Dit is een advies. Het besluit ligt bij de gemeenteambtenaren.

Er komt steeds meer materiaal boven water, ook uit het archief van Defensie. Er is nog veel meer. Het archief van de IJtunnel kan ook nog geraadpleegd worden. Daarbij heeft de bouw van NEMO onze kijk op het gebied veranderd.

Het immateriële erfgoed, het verhaal van de Marine, het Zeemagazijn is goed om te behouden. Het Scheepvaartmuseum voelt zich daar ook verantwoordelijk voor. Hoe krijgt het verhaal vorm om dat te borgen? Het Scheepvaartmuseum doet dat in samenwerking met de Marine (in Den Helder) en het Marinemuseum. Boten zijn daarbij het uitgangspunt en er is interesse in het botenhuis. Het zou goed zijn om de verhalen van de Marine te behouden.

Bureau Marineterrein Amsterdam heeft o.a. Het land binnen de muren, een verhalenbundel, laten schrijven, geïnspireerd op de verhalen van de Marine.

Waarde

V: Waardering van gebouwen en waardes veranderen in de tijd. Alles wat ouder wordt, vinden we vaak interessant. Veel gebouwen zijn, tot zelfs vrij recent, aangepast. Dit is niet overal geslaagd. De vraag is of je een gebouw terugbrengt naar hoe het ooit is bedacht. Dat kan de moeite waard zijn, maar je hoeft niet altijd terug naar een tijdperk dat weg is. Het kan ook juist goed zijn om er een nieuwe laag aan toe te voegen, zoals dat bij gebouw 027E is gebeurd. Een goed en geslaagd voorbeeld.

Soms is het interieur bijzonder, maar ook dat is niet onderzocht. Mensen die hier lang gewerkt hebben, kunnen bevraagd worden over sommige plekken die bijzonder zijn, zoals de bunkers. Voor behoud heb je goodwill nodig.

Is er vergelijkend onderzoek gedaan? Zijn er nog andere plekken zoals deze?

A: Dat is onduidelijk en de vraag is of daar behoefte aan is. Het Marineterrein is een bijzonder stukje Amsterdam. De rijksbouwmeester verwoordde het als volgt: 'Het is als een extra kamer die opengaat.' De ontstaansgeschiedenis is interessant. Hoe dit tot stand is gekomen en hoe het is ontwikkeld tot wat dat het nu is.

Open ruimte

V: Hebben onderdelen in de buitenruimte waarde?

A: Dat is niet onderzocht. Interessant om zo een keer over het terrein te lopen om te kijken wat van waarde is, zoals de palenrij of het water zelf als onderdeel van de gebruikruimte.

V: Was er oog voor een andere toekomstige functie bij de aanleg van het terrein?

A: Ze hebben gebouwd wat nodig was op het terrein. Er was een lijst van eisen die uitgevoerd moest worden. Ze hadden een ruimer terrein voor handen dan nodig was. Vandaar ook de ruimtelijkheid. Maar het kwam ook zeker door de inzet van Jacoba Mulder. Daar is het ontwerp toen op aangepast.

V: Is er een inventarisatie van de groen en zichtlijnen? Zijn die het behouden waard?

A: Een aantal gebouwen zet de zichtlijnen dicht. Dat boet in aan kwaliteit. Een mogelijkheid is om dit meer open te maken. Voor groenaanleg zal opnieuw de archieven ingedoken worden. Als ecooloog, bewoner kan je het groen waarderen. Dit is niet vanuit cultuurhistorisch oogpunt bekeken. Het monumentale belang van het groen zou onderzocht kunnen worden. Dat is nu niet de opdracht geweest.

V: In de loop der tijd zijn er aanpassingen geweest op zichtlijnen en groen. Hoe kunnen we omgaan met wat we hier nu hebben staan?

A: Het is een ongewoon stedenbouwkundig ensemble. Je moet het zien zoals de stad nu is. De stad eromheen is ook veranderd.

Muur

V: Vanuit het publiek komt een pleidooi om de muur te behouden. De muur is heel kenmerkend voor het gebied. Het geheim van het Marineterrein wordt daarmee versterkt. Waarom moet er een oude muur weg? Met een paar toegangen is het karakter ook te behouden, net als bij het Vondelpark. Het Hembrugterrein is daar ook een voorbeeld van. Hoe houd je een gebied spannend en karakteristiek? Hoe houd je het mysterieus? Die spanning wil je ook behouden op het Marineterrein. Die geslotenheid is juist een grote kwaliteit.

A: Het (wonderlijke) idee doet de ronde dat de muur weg zou moeten. Dit is nog niet bepaald. Soms worden meningen als vaststaande feit gezien. Kattenburg is in de loop der tijd onherkenbaar veranderd. Veel is daar weggevaagd. De Kattenburgerstraat zelf is ook een soort muur. Dit heeft invloed op de relatie met het Marineterrein. De vraag is op welke manier we het terrein opener krijgen. De muur is deels Rijksmonument, deels zijn het restanten van gevels, deels is het recent. Moet je alles willen behouden? Dat moet nog onderzocht worden. Er zijn verschillende manieren hoe je kan omgaan met de muur.

Archeologie

V: Worden de scheepswerven nog opgegraven?

A: Bij de VOC-werven zijn in de buurt wel opgravingen gedaan. Er is wel onderzoek geweest op het terrein, maar er ligt bijna niks van de scheepswerf op de Voorwerf. Dat onderzoek zal nog geactualiseerd moeten worden.

Toekomstplannen

V: Hoe verhoudt het historisch onderzoek zich t.o.v. de plannen die er zijn voor de toekomst, zodat niet alles volgebouwd wordt? Het erfgoed ligt verspreid over het terrein. Als dit onderzoek serieus genomen wordt, dan kan het terrein ook niet zomaar volgebouwd worden.

A: Ester Aardse geeft aan dat het onderzoek oplevert dat de open ruimtes waardevol zijn, evenals de zichtlijnen naar het water en de doorlopende route langs het water met bomen.

Veronika Meijer wordt erbij gevraagd om hierop te reageren.

V: Wat willen jullie op het Marineterrein?

A: Er is een nota van uitgangspunten. Deze is nog in ontwikkeling. Er wordt uitgegaan van het bestaande terrein. In eerste instantie hoeft niks weg. Daarnaast wordt gekeken wat je kan toevoegen. Vanuit verschillende aspecten. Het wordt een gemengd woon-werkgebied, met groen. Er is een geleidelijke transformatie. Dit wordt aangestuurd door Bureau Marineterrein Amsterdam.

Liesbeth Jansen wordt erbij gevraagd.

A: In 2015 is de tijdelijke invulling van de gebouwen begonnen met innovatieve bedrijven. Op 1 juli 2018 komt er een collectie van gebouwen bij: waaronder logistieke centra, congres- en sportzalen en relatief weinig kantoorruimte. De vrijkomende ruimten krijgen een tijdelijke invulling met passende bedrijvigheid

De intentie is om Marineterrein autovrij te maken, er mogen dan alleen voetgangers en fietsers op het terrein. In het plan staat wel dat de bevoorrading per boot gaan plaatsvinden.

V: De druk van partijen die claims willen leggen op het Marineterrein is enorm. Staat de zorgvuldigheid onder druk?

A: Veronika geeft aan dat er de tijd voor genomen wordt. Allerlei partijen zijn geïnteresseerd. Het terrein ligt midden in de binnenstad. Hiervoor gelden de richtlijnen van Unesco. De ontwikkeling zal geleidelijk plaatsvinden. We kijken ook vooral waar je niet kan bouwen. Stadsarcheoloog Jerzy Gawronski heeft een mooie inleiding geschreven. Historisch was het Marineterrein een centrum van innovatie met een internationale community. Deze uitgangspunten hebben de kernwaarden voor de planontwikkeling van het Marineterrein bepaald, namelijk: focus, verbinding en vernieuwing.

Afronding

Als afsluiting wordt het publiek gevraagd wat bewaard moeten blijven. Uit het publiek komen de volgende opties over wat moet blijven:

- Botengebouw
- Kadettengebouw
- Schietbaan
- Jaren 60-gebouw
- Kunstwerk in evenementengebouw
- Muur
- Open ruimte en groen

Referenties

- [Link naar het onderzoek van Hester Aardse](#)
- [Cultuurhistorische kaart](#) (zie de kaarten onder het kopje historie en architectuur)